

Β'. Ο Τρόπος της Ψαλμωδίας

ζ) Ειδικά τινά αξιοπρόσεκτα σημεία

Περαίνοντες το κεφάλαιον τούτο περί του τρόπου της ψαλμωδίας εντός του ορθοδόξου ναού, κρίνομεν απαραίτητον να σημειώσωμεν ολίγα τινά και επί ωρισμένων σημείων της Θείας Λειτουργίας εις τα οποία ενδείκνυται μείζων προσοχή εκ μέρους του ιεροψάλτου. Αμα τη ενάρξει της Θ.Λειτουργίας και μεθ' εκάστην δέησιν των «Ειρηνικών» ο λαός διά του ψάλτου αναφωνεί «Κύριε, ελέησον» Η φράσις αὕτη ενέχει ικεσίαν και θερμήν προς τον Κύριον παράκλησιν ὅπως γίνῃ ἰλεως ἔναντι των αμαρτιῶν ἡμῶν ἀφ' ἐνός, και εκπληρώση το προηγηθέν αίτημα της χριστιανικής κοινότητος ἀφ' ἐτέρου. Επομένως δεν πρέπει να ψάλλεται κατά τρόπον αγέρωχον και αθεόφοβον τούτο. Κατά τρόπον εγγίζοντα ὄχι την ικεσίαν ἀλλά...την απειλήν. Δεν ψάλλεται ἰταμῶς ὡς ἀπαίτησις το «Κύριε ελέησον», ὄχι προπετῶς ὡς δικαίωμα, ἀλλ' ἠπίως και ταπεινοφρόνως ὡς δέησις και εκλιπάρησις της θείας μεγαλοσύνης και αγαθότητος. Πρέπει να ψάλλεται ὄχι ασυνειδήτως ἀλλ' ενσυνειδήτως, μετά προσοχῆς και συναισθήσεως του περιεχομένου αὐτοῦ. Διά τούτο και ενδείκνυται να αποφεύγωνται κατά το δυνατόν τα σχοινοτενή «Κύριε ελέησον» ἢ τα εις ρυθμόν εμβατηρίου αποδιδόμενα δια συνεχῶν επαναλήψεων των δύο τούτων λέξεων. Πάντα ταῦτα δεν μαρτυροῦν «πνεῦμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην και τεταπεινωμένην», εις ἣν ευαρεστεῖται ὁ Θεός. Εκ της καρδίας πρέπει να ἐξέρχεται το «Κύριε ελέησον», ὄχι ἀπλῶς εκ των χειλέων, Να εἶναι ἀπαύγασμα του εσωτερικοῦ μας. Να εκφράζῃ το πλήρωμα της ψυχῆς. Ἄλλως καθίσταται μία τυπική ἐπίκλησις μηδεμίαν σχέσιν ἔχουσα με την ικεσίαν της ψυχῆς και την δέησιν της καρδίας. Τα αὐτά ἰσχύουν και διά τα «Παράσχου Κύριε» και τα «Σοι Κύριε». Πάντα ταῦτα εἶναι δεήσεις, και ὡς δεήσεις δέον να αποδίδονται και να εκτελῶνται ὑπό του ιεροψάλτου. Εν βαθείᾳ δηλονότι συναισθήσει του νοήματος αὐτῶν και της δι' αὐτῶν αἰτουμένης θείας ἀντιλήψεως ἢ υποσχομένης ἀνθρωπίνης ἀφοσιώσεως.

Ὁ Τρισάγιος ὕμνος ἔχει τόνον πανηγυρικόν. Αποτελεῖ ἐκφρασιν της μεγαλοσύνης του Θεοῦ. Εἶναι ὁ ὕμνος των Χερουβεὶμ προ του Θρόνου της δόξης του Θεοῦ. Κατά συνέπειαν ἀνάλογος δέον να εἶναι και ἡ ἀπόδοσις του μέλους. Τον Τρισάγιον ψάλλει ὁ ιεροψάλτης θριαμβευτικός ὡς ὠδήν ἐπινίκιον προς τον μόνον ἀληθῆ Θεόν ἀπευθυνόμενον. Ἀντιθέτως ὁ Χερουβικός ὕμνος πρέπει να ψάλλεται ἠπίως και μετά δέους και συστολῆς ἀναλόγου προς την ιερότητα της στιγμῆς. Ἀντεδείκνυνται φωνασκία και ἰσχυραὶ βοαὶ κατά την εκτέλεσιν του ὕμνου τούτου. Εν το ναῶ επικρατεῖ ἀτμόσφαιρα κατανύξεως, την ὁποίαν διαλύουν αι ἀτακτοὶ φωναί, ἐνῶ το ἥπιον μέλος δημιουργεῖ μίαν ἀληθῆ μυσταγωγίαν διευκολύνουσαν την ψυχικήν ἀνοδον. Επομένως εκτός τόπου και χρόνου ευρίσκονται ὅσοι εκμεταλλεύονται την θέσιν των και θεωροῦντες την ὥραν ταύτην ὡς μοναδικήν ευκαιρίαν προς ἐπίδειξιν μουσικῶν γνώσεων, σπεύδουν να εκτελέσουν τον Χερουβικόν ὕμνον κατά τρόπον πόρρω ἀπέχοντα της μυσταγωγικῆς τελετουργίας και μη υποβοηθούντα τους πιστούς. Ἐνῶ ὁ μνήμων των ευθυνῶν του και των καθηκόντων του ιεροψάλτης με σιγηλήν φωνήν, ἠπίαν, κατανυκτικήν, σχεδόν ἀκουομένην θα ψάλλῃ τον Χερουβικόν δίδων οὕτω πολῦτιμον ευκαιρίαν εις τους πιστούς να προσευχθῶν και να αισθανθῶν σπάνια συναισθήματα θείας κοινωνίας.

Το «ἀξιον και δίκαιον» πρέπει να ψάλλεται ἠπίως εις τρόπον ὥστε να ἀκούηται ὁ τελετουργός ἱερεὺς ἀναγινώσκων χαμηλοφώνως τας υπερόχους ευχάς προ του φρικτοῦ Θυσιαστηρίου. Ἄλλως ὁ λαός παρακολουθῶν το μέλος, δεν ἀντιλαμβάνεται της ευχῆς τα νοήματα και ἀκούων μετά ταῦτα εκφώνως το «Τον ἐπινίκιον ὕμνον...» δεν ἀντιλαμβάνεται την συντακτικὴν της φράσεως δομήν, διότι ἡ εκφώνησις εἶναι ἡ κατάληξις της προηγηθείσης ευχῆς. Το αὐτό λεκτέον και προκειμένου περί του «ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαββᾶθ».

Μεγίστη προσοχή δέον να καταβάλλεται κατά το «Σε υμνούμεν». Εἶναι ἡ φοβερωτέρα στιγμή της Θ.Λειτουργίας. Με την ἐπίκλησιν του Παναγίου Πνεύματος μετουσιούται ὁ ἄρτος και ὁ οἶνος εις Σῶμα και Αἷμα Χριστοῦ. Οἱ ἄγγελοι φρίσσουν προ του φρικτοῦ Μυστηρίου. Ὁ ἱερεὺς γονυκλινῆς προ της ἀγ. Τραπέζης δέεται ἵνα ὁ Θεός καταπέμψῃ το ἅγιον Πνεῦμα. Και οἱ πιστοὶ ἐν συγκινήσει πολλή ζουν την μεγάλην ταύτην στιγμήν. Ὁ ιεροψάλτης το «Σε υμνούμεν» πρέπει να εκτελέσῃ λίαν ἠπίως, μόλις ἀκούομενος. Οὕτω δεν θα ταράξῃ την μυσταγωγικὴν ἀτμόσφαιραν και δεν θα παρεμβάλλῃ ἐμπόδια εις την μεταρσίωσιν των πνευμάτων. Ἱεροψάλται τινές ἐν συνεννοήσει μετά του λειτουργοῦ ἱερέως δύνανται να εκτελοῦν συντόμως το μέλος, ὥστε εις το ὑπόλοιπον του χρόνου διάστημα να ἀκούηται ἡ ευχή και ἡ δέησις του ἱερέως, του λαοῦ κλίνοντας γόνυ ψυχῆς και σώματος προς προσκύνησιν της Παναγίας Τριάδος. Γεγονός εἶναι ὅτι ἀμφότερα τα συστήματα καλῶς και πρεπόντως ἐφαρμοζόμενα συντελοῦν, καθ' ἃ γνωρίζομεν, εις την κοινωνίαν της Χάριτος.

Το «Άξιον εστιν» είναι ύμνος αφιερωμένος εις την Παρθένον Μαρίαν. Το ύφος του ύμνου είναι πανηγυρικών και θριαμβευτικών. Ανάλογος δέον να είναι και η απόδοσις του μέλους. Μεγαλύνομεν την Θεοτόκον μετά παιάνος ιερού διό και η υμνωδία εις τόνον επίσημον πρέπει να αποδίδη αυτόν τον ιερόν παιάνα. Ευτυχώς ότι οι μελωδοί της Εκκλησίας μας έχουν κληροδοτήσει εις ημάς διάφορα και ποικίλα μέλη «Άξιον εστιν» ανταποκρινόμενα εις τας πρόσθεν απαιτήσεις. Υπάρχει λοιπόν το υλικόν. Αρκεί να εκτελεσθή κατά τον πλέον κατάλληλον και επιβεβλημένον τρόπον.

Βεβαίως δεν κρίνομεν άσκοπον να υπομνήσωμεν και ενταύθα την ανάγκην όπως περί πάντων τούτων προηγήται συνεννόησις μεταξύ του Ιερέως και του ιεροψάλτου προς αποφυγήν τυχόν παρεξηγήσεων επί βλάβη της αγαστής αυτών συνεργασίας και της οικοδομής του πληρώματος.

Του λόγου δε ήδη ελθόντος επί την συνεργασίαν γενικώς μεταξύ ιερέως και ιεροψάλτου, καλόν θεωρούμεν να αφιερώσωμεν και ολίγας λέξεις δι' αυτήν, διότι φρονούμεν ότι δια την αρτίαν και ολοκληρωμένην προσφοράν της θείας Λατρείας ο παράγων «Ιεροψάλτης» δέον να ευρίσκεται εις στενήν επαφήν και συνεργασίαν με τον παράγοντα «ιερεύς». Η συνεργασία αυτή, ως εικός, δεν πρέπει να περιορίζεται μόνον εις θέματα τάξεως εν ταις Ακολουθίαις. Θα ήτο ευχής έργον εάν επεξετείνετο και εις την προσπάθειαν προς αποφυγήν δυσαρμονίας κατά την εναλλαγήν εκφωνήσεων και ψαλμάτων. Ατυχώς, επειδή εκ των ιερέων τινές είναι παντελώς άμοιροι μουσικής παιδείσεως, στερούνται δε και του φυσικού δώρου της μουσικότητας, έρχονται εις φωνητικήν αντίθεσιν με τον ιεροψάλτην. Εις άλλον τόνον ψάλλει ούτος και εις άλλον ο ιερεύς ποιεί τας εκφωνήσεις. Εις τας περιπτώσεις ταύτας δημιουργείται δυσαρμονία, η οποία και εις τον ιεροψάλτην δημιουργεί προβλήματα αλλά και την Θ.Λατρείαν τραυματίζει. Εις τας περιπτώσεις ταύτας καλόν θα ήτο εάν ο ιεροψάλτης ανελάμβανε να προπαιδέυση κάπως τον ιερέα εις ζητήματα τόνων, ώστε ολίγον κατ' ολίγον να εκλείψη το κακόν. Ένας έμπειρος ιεροψάλτης ποθών την επικράτησιν της αρμονίας εν τη Λατρεία οπωσδήποτε πολλά δύναται να επιτύχη εις τον τομέα τούτον. Πάντως ως γενικήν τινα αρχήν δυναμένην να έχη εφαρμογήν εις ζητήματα τόνων, ημείς τουλάχιστον φρονούμεν ότι η πρωτοβουλία δέον να ανήκη εις τον ιεροψάλτην. Και ιδού διατί: ο ιερεύς κατά τας εκφωνήσεις κυμαίνεται μεταξύ δύο ή τριών το πολύ φθόγγων (φωνών). Αι εκφωνήσεις έχουσι την μορφήν εμμελούς απαγγελίας. Ως εκ τούτου και εις τυχόν χαμηλήν εάν κινηθή ο ιερεύς βάσιν δεν διατρέχει τον κίνδυνον να κατέλθη εις σημείον, το οποίον θα τον δυσκολεύση φωνητικώς, ή εάν κινηθή εις υψηλήν βάσιν ομοίως. Αντιθέτως προς ταύτα ο ιεροψάλτης ψάλλων κινείται τουλάχιστον εις μίαν πλήρη κλίμακα. Ως εκ τούτου θα πρέπει πριν αρχίση το μέλος να φροντίση να επιλέξη τον κατάλληλον τόνον ως βάσιν ο οποίος θα τω επιτρέπη την άνετον εκτέλεσιν του ύμνου. Επομένως και ο ιερεύς, αναγνωρίζων την βασιμότητα του αντιμετωπιζομένου προβλήματος δεν θα πρέπει, νομίζομεν, να επιδιώκη να επιβάλλη εις τον ιεροψάλτην τους τόνους, όλως δ' αντιθέτως θα πρέπει την τοιαύτην πρωτοβουλίαν να παραχωρή εις εκείνον, ακολουθών την βάσιν και ούτος εις τας εκφωνήσεις είτε εις τον βασικόν φθόγγον ιστάμενος, είτε εις έτερόν τινα χαμηλότερον ή ύψηλότερον εν αρμονική προς τον βασικόν ευρισκόμενον σχέσει. Άλλως βεβαίως έχει το θέμα εάν ο ιερεύς είναι κάτοχος μουσικών γνώσεων. Τότε ούτος λαμβάνων υπ' όψιν όλους τους παράγοντας, ως καλός μουσικός, δύναται να κατευθύνη την τονικότητα των υπό του ιεροψάλτου εκτελουμένων μελών, εις ας εννοείται περιπτώσεις εναλλάσσεται εις εκφωνήσεις και ψάλματα ο ιερεύς και ο ψάλτης, όπερ και συνήθως συμβαίνει.

Πάντως ο προσευχόμενος λαός πρέπει να ικανοποιήται και αισθητικώς. Ωνόμασέ τις κάποτε την Θ. Λειτουργίαν ως αρίστην ψυχαγωγίαν. Εάν ο όρος εκληφθή κατά κυριολεξίαν, τότε σημαίνει ότι η Θ.Λατρεία αποβαίνει όντως ψυχής αγωγή. Και τούτο συμβαίνει οσάκις αποφεύγεται παν ό,τι προσβάλλει τα αισθητικά διαφέροντα του ανθρώπου και υποβοηθεί την ψυχικήν του ανάπαυσιν. Από της πλευράς δε ταύτης και η διαμνημονευομένη ενταύθα συνεργασία ιερέως και ψάλτου επιβάλλεται να επεκτείνεται καθ' όλην την έκτασιν των σχέσεων αυτών. Είναι όλως άτοπον και απαράδεκτον να γίνωνται δημοσία συστάσεις ή και παρατηρήσεις εκ μέρους του ιερέως προς τον ιεροψάλτην, και πάντη απόβλητον και κατακριτέον, να σχολιάζεται τυχόν ο ιερεύς υπό του ψάλτου και δη και εις επήκοον των πιστών. Πρέπει εις τον λαόν να παρέχεται η εντύπωσις, ήτις άλλωστε δεν θα απέχη και της πραγματικότητας, ότι μεταξύ των παραγόντων του ναού επικρατεί πνεύμα αγάπης, ειρήνης, αρμονικής συνεργασίας και αμοιβαίας κατανοήσεως ως ακριβώς εμπρέπει εις τους εις τον οίκον του Θεού διακονούντας.

***

Και νυν, κατακλείοντες τας επί του όλου θέματος προεκτεθείσας απόψεις ημών, επιθυμούμεν να τονίσωμεν έτι άπαξ, ότι σκοπός τούτων υπήρξεν ο τονισμός πρωτίστως μεν του σκοπού της ορθοδόξου Λατρείας, εν συνεχεία δε του ρόλου και της συμβολής των ιεροψαλτών εις την λειτουργικήν αναγέννησιν των ημερών μας. Το αίσθημα τούτο της λειτουργικής ανανεώσεως λίαν επιτακτικόν εμφανίζεται εις τας ημέρας μας από τε ορθοδόξου και

διαχριστιανικής σκοπιάς. Παραλλήλως δε προς τα συγκαλούμενα ειδικά επιστημονικά συνέδρια προς μελέτην των σχετικών ζητημάτων, παρατηρείται και ποία τις κινήσεις εις τους κόλπους της καθ' ημάς Εκκλησίας της Ελλάδος αποβλέπουσα εις την συνειδητοποίησιν των της Λατρείας σκοπών. Βασική θέσις των όσων μέχρι τούδε εξεθέσαμεν ήτο το ότι η Λατρεία αποτελεί εν των πλέον ουσιωδών γνωρισμάτων και ενεργημάτων της θρησκευούσης ψυχής, απορρέουσα εκ του θεμελιώδους θρησκευτικού βιώματος. Και είναι η Λατρεία μας όχι μόνον τύπος. Ούτε μόνον ουσία. Αλλά τύπος άμα και ουσία. Το αισθητόν σημείον εν τη Λατρεία δεν έχει την έννοιαν παραθεωρήσεως της ουσίας, ούτε «αποπνευματοποιήσεως» αυτής. Είναι το κίνητρον της θρησκευτικής εμπειρίας. Ο δε «θησαυρός των τύπων» δι' ημάς τους ορθοδόξους ενέχει μεγίστην αποστολήν, διότι τα μέγιστα δύναται να συντέλεση εις την ολόψυχον προσφοράν του ευδεδεσάτου θυμιάματος των «πνευματικών ωδών» δηλαδή των προσευχών προς «το υπερουράνιον και νοερόν θυσιαστήριον» συμβάλλον ούτω εις την «εν πνεύματι και αληθεία» λογικήν του Θεού Λατρείαν. Αλλά και η ουσία και το νόημα της Λατρείας, εγκρουπτομένη κάτωθεν του υλικού πολλάκις πέπλου, παραμένει πάντοτε δι' ημάς τους ορθοδόξους ως η μετά κατανοήσεως βίωσις των αξιών της πίστεως, ήτις οδηγεί ημάς εις το να αποκτήσωμεν ό,τι διά της πτώσεως των πρωτοπλάστων απωλέσαμεν, δηλονότι την θέωσιν. Κατά τον απολογητήν Ιουστίνον οφείλομεν κατά την Λατρείαν όπως σπουδάζωμεν «φύλακες των εντεταλμένων εύρεθήναι ίνα την αιώνιον σωτηρίαν σωθώμεν» (Ιουστίνου Απολογία Α' Ρ.Γ. 6,421).

Κατά την ορθόδοξον Λατρείαν «τα ουράνια συναγάλλεται τη γη ••• τα επίγεια συγχορεύει ουρανοίς». Και μέσα εις την ωραίαν και κατανυκτικήν ατμόσφαιραν του ορθοδόξου ναού, ο πιστός εν τη μεθέξει των πνευματικών βιωμάτων απολήγει, κατά τον Γρηγόριον τον Θεολόγον, «υιός γενέσθαι Θεού, Θεός αυτός» (Ρ.Γ. 35, 785). Επομένως διά και από της θείας Λατρείας ο άνθρωπος προσκτάται όχι μόνον τας βιωτικές του εμπειρίας αλλά και την ψυχικήν απολύτρωσιν και την πνευματικήν ολοκλήρωσιν, την μεταρσίωσιν, την θέωσιν.

Παράγων και ο ιεροψάλτης εντός του χώρου της ορθοδόξου Λατρείας ασκεί υπόρρημα μέγιστον και ψυχωφελές. Και οφείλει δια τε της καθόλου αυτού συμπεριφοράς εν τη ενασκήσει των καθηκόντων του, αλλά και της εν γένει μουσικής αποδόσεως των ψαλλομένων να αποβαίνει χειραγωγός των πιστών προς τα άνω, συμβάλλον τα μέγιστα εις την συνειδητοποίησιν, εν τη μεθοδεύσει των σκοπών της Λατρείας, της ανεκφράστου και θείας παρουσίας.

Οι ιεροψάλται ανερχόμενοι εις το εκκλησιαστικόν στασίδιον, περιβαλλόμενοι το ιερόν ράσον, ηγούμενοι του χορού και εξ ονόματος των πιστών «τας λατρείας επιτελούντες», δημιουργούν μίαν ευαίσθητον παρουσίαν εντός του ορθοδόξου ναού. Και η παρουσία αυτή, καθ' ο ευαίσθητος, είναι και λεπτή και ευάλωτος. Δια τούτο απαιτείται εκ μέρους των μεγίστη προσοχή και επιμέλεια. Πάσα προχειρότης ή αβελτηρία δεν αποτελεί απλώς αμέλειαν αλλά αμαρτίαν διά την οποίαν η τιμωρία του Θεού είναι σοβαρά: «επικατάρατος πας ο ποιών τα Έργα Κυρίου αμελώς» (Ιερ. 31,10). Από τους ιεροψάλτας έχει απαιτήσεις και η Εκκλησία και το πλήρωμα. Και η μεν Εκκλησία, δωροφορήσασα εις τούτους την Ιδιότητα του κατωτέρου κληρικού απαιτεί σεμνότητα και ιεροπρέπειαν και πάντα τα ουσιαστικά εκείνα προσόντα των λειτουργών της, διά των οποίων ούτοι καθίστανται ικανοί όπως επιτελούν εν συναισθήσει του χρέους των και εν φόβω Θεού τα καθήκοντά των. Το δε πλήρωμα έχει την απαίτησιν, προσερχόμενον εις τον ναόν δια προσευχήν, να υποβοηθήται υπ' αυτών και να ωθήται μάλλον προς τα άνω.

Είναι όθεν εξόχως ιερόν και μέγα το έργον όπερ η Εκκλησία έχει επιθέσει επί των ώμων των ιερών υμνωδών. Και ούτοι, μνήμονες των παραδόσεων της λαμπράς οικογενείας του ιεροψαλτικού κόσμου, και των απέναντι της Εκκλησίας και του πιστού λαού υποχρεώσεων των το έργον τούτο διεξάγουσι μετά πίστεως και φόβου Θεού εν παντί και πάντοτε προνοούντες «ίνα μη μωμηθή η διακονία» (Β' Κορ. 64,3). Είναι δύσκολον να ευρίσκει τις πάντοτε συνεπής προς τα πνευματικά του καθήκοντα. Οι ιεροψάλται το γνωρίζουν αυτό. Διό και συντόνους και φιλοτίμους καταβάλλουν προσπάθειας δια να ανταποκρίνονται προς τας υποχρεώσεις της θέσεώς των. Εκλαμβάνουν το στασίδιον ως βήμα διακονίας. Και την τέχνην ως υπηρεσίαν. Άμεσοι βοηθοί και συνεργάται όντες του λειτουργού ιερέως συνεργάζονται μετ' αυτού αγαστώς αποβλέποντες εις την πνευματικήν πρόοδον της ενορίας. Όσον κακόν δύναται να προκαλέση ιεροψάλτης μη εκτιμών την ιεράν του αποστολήν, τόσον καλόν, και δη και εις βαθμόν πολλαπλάσιον, δημιουργεί και προσφέρει εις όλους ο σεμνός, ευλαβής και προσεκτικός υμνωδός. Ούτος συγκλονίζεται από δέος. Ψάλλει όχι «μετά παρατηρήσεως» αλλά απλώς και σεμνώς. Προσφέρει και προσφέρεται. Γίνεται ιερόν κίνητρον. Και οδηγεί ψυχάς εις τον ουρανόν. Αποβαίνει προπομπός του Παραδείσου. Απόστολος του Χριστού και κήρυξ της Χάριτος.

Τοιούτων ιεροψαλτών ανάγκην έχει σήμερα η Εκκλησία. Αγίων κατά πάντα. Και ικανών εις «το επιτελείν αγιωσύνην εν φόβω Θεού» (Β' Κορ. ζ' 1). Και ούτοι οσάκις θα πορεύωνται «άμωμοι εν οδώ», τη οδώ του ιερού των χρέους, θα λαμβάνουν δύναμιν και θείαν ευλογίαν διά να συνεχίσουν ες αιεί, «έως υπάρχουν» επί της γης αυτής

«λαλούντες εαυτοῖς ψαλμοὶς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ» (Ἐφεσ. ε', 19).